

Макаренко Н.М.

Формування психологічних компетенцій для роботи у новій українській школі

Анотація. У статті представлено опис одного з ефективних методів підготовки майбутнього вчителя до роботи у новій українській школі – розвиток креативного мислення. Надано стислий огляд наукових публікацій з проблеми. Зазначено основні критерії креативного мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність. Вміщено стислий опис структури програми розвитку: лекційний блок, практичні заняття, тренінгові заняття, вправи для самостійного опрацювання. Стисло представлено основне змістовне наповнення лекцій, тренінгових занять, обґрунтована можливість самостійного розвитку креативного мислення. Доведена ефективність інтерактивних засобів розвитку креативного мислення.

Ключові слова: компетенції, креативність, креативне мислення, тренінг, інтерактивні методи, нова українська школа.

Н.Н. Макаренко. Формирование психологических компетенций для работы в новой украинской школе.

Аннотация. В статье представлено описание одного из эффективных методов подготовки будущего учителя к работе в новой украинской школе – развитие креативного мышления. Подано краткий обзор научных публикаций по проблеме. Выделены основные критерии креативного мышления: быстрота, гибкость, оригинальность. Кратко описано структуру программы развития: лекционный блок, практические занятия, тренинговые занятия, упражнения для самостоятельной обработки. Кратко представлено основное содержание лекций, тренинговых занятий, обоснована возможность самостоятельного развития креативного мышления. Доказана эффективность интерактивных способов развития креативного мышления.

Ключевые слова: компетенции, креативность, креативное мышление, тренинг, интерактивные методы, новая украинская школа.

N.N. Makarenko. Formation of psychological competences for work in a new Ukrainian school.

Abstract. The article describes one of the effective methods of preparing a future teacher for work in a new Ukrainian school - the development of creative thinking. A compendious overview of scientific publications on the problem is given. The basic criteria of creative thinking are indicated: speed, flexibility, originality. A short description of the structure of the development program is given: a lecture block, practical classes, training sessions, exercises for independent study. The main contents of lectures, training sessions, the

possibility of independent development of creative thinking are substantiated briefly. The effectiveness of interactive means of creative thinking development is proved.

Key words: competence, creativity, creative thinking, training, interactive methods, new Ukrainian school.

Постановка проблеми. Глобальні зміни, які відбуваються у середній освіті України (нова українська школа - НУШ), потребують в першу чергу підготовку фахівців-педагогів, здатних працювати у нових умовах. Слід зазначити: стрімке нововведення змін (без пілотних проектів) оголила ряд проблемних моментів. В першу чергу, це - недостатня кількість фахівців для роботи у нових умовах. Одна з основних умов, яка є запорукою успішної діяльності у НУШ – це творчий підхід до оновленого процесу, креативність. Незважаючи на розроблені для вчителів рекомендації щодо роботи у нових умовах, вони є орієнтиром та потребують постійного удосконалення. Тому проблема розвитку (зокрема, інтерактивними методами навчання) креативності, креативного мислення наразі не втрачає своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку креативності досить широко представлена у наукових публікаціях. У узагальненому виді їх можна представити у таблиці (див.таблицю 1)

Таблиця 1.

**Особистісні та мотиваційні чинники розвитку
креативності та креативного мислення (на основі узагальнених
джерел)**

Зміст	Автори
Потреба у знятті напруги, що виникає у стані невизначеності	П. Торранс
Потреба в новизні	Е.Соколов, П. Сімонов,Г. Хорн,
Проблемна ситуація, продуктивна особистісна позиція	О.М.Матюшкін
Потреба в розумовій діяльності, жага пізнання	Н.Лейтес
Потреба в пошуку	В.Ротенберг
Проблемність, принципова незавершеність особистості	В.Мотков
Установка на творчу діяльність	К.Григорян, О.Нікіфорова
Стратегіальна організація творчого процесу	В.О.Моляко
Інтерес, внутрішня мотивація	Ф.Василюк,А.Маслоу, К.Роджерс
Активність, ініціативність	К.Абульханова-Славська, Д.Богоявленська, Н.Лейтес, О.Матюшкін та інші
Особистісна природа	А.Брушлінський, С.Мотков, С.Степанов, С.Рубінштейн та інші.
Неадаптивний, непрагматичний характер	А.Асмолов, В.Дружинін, В.Кудрявцев, С.Максимова, В.Юркевич.

Незалежність мислення від минулого досвіду, виникнення тут-і тепер	А.Брушлінський, М.Воловікова, А.Мелік-Пашаєв, Є.Фромм
Буттєвість, орієнтація не на продукт, а на процес	Я.Пономарьов, О.Тихомиров, А.Маслоу

Приділялася увага дослідженню проблеми у сучасних публікаціях. Зокрема, Н.М.Макаренко досліджувала чинники розвитку креативного мислення [1], А.А.Беженар вивчав розвиток креативності у системі професійної освіти [2], В.М.Іваненко зазначав основні чинники розвитку креативності у студентському віці [3], Л.Лічук вивчав можливості розвитку креативності у молодшій школі [4] тощо.

Формулювання мети статті. Проблема можливостей розвитку креативності та креативного мислення потребує постійного удосконалення особливо у умовах скорочення годин для вивчення психологічних наук. Тому нами ставиться проблема упровадження у практику роботи з майбутніми вчителями (під час практичних занять, у позаурочний час, за рахунок додаткових годин) розробленої авторської програми розвитку креативного мислення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Відповідно до розробленої програми курс підвищення рівня креативного мислення можливо умовно розподілити на три блоки. Перший (лекції та практично-дискусійні заняття) направлений на формування у студентів уявлення про сутність креативності, специфіки креативного мислення, здатності до науково-теоретичного обґрунтування їх необхідності у подальшій діяльності, комунікативного програмування креативних моделей поведінки. Другий (лабораторно-тренінгові заняття) сприяє оволодінню практичними навичками для подальшого застосування в професійній діяльності. Третій (додаткова самостійна робота) – направлений на самовдосконалення, самодетермінацію, що приводить до розвитку продуктивності, гнучкості оригінальності мислення.

На першій лекції першого блоку «Креативність – психогенетичний корелят творчості» йдеться про основні етапи розвитку проблематики креативності, креативного мислення (імпліцитний, експліцитний, рефлексивний). Студенти будуть ознайомлені із сучасними моделями дослідження креативності як процесу, як продукту, особистості креативу, середовища, що її формує. Планується розглянути аспекти формування креативності в різні вікові періоди; дослідження якісних змін розвитку креативності в онтогенезі; співвідношення креативності та обдарованості.

Наступна лекція «Креативне мислення як інваріанта професіоналізму майбутнього вчителя» присвячена розгляду параметрів креативного мислення, його впливу на професійну діяльність майбутніх вчителів, поновлення в пам'яті психологічних версій про невикористані ресурси людського мозку, наведенні переконливих фактів можливості

«налаштовувати», орієнтувати мислення на креативні моделі поведінки. Буде розглянута специфіка креативного, творчого дивергентного, латерального, професійного, психологічного мислення.

Особлива увага приділяється ознакам «гнучкість», «розробленість» та «оригінальність»; визначається їх доречність та важливість для креативного мислення вчителя майбутньої школи; розглядається метафорична здатність як один із параметрів визначення рівня розвитку креативного мислення.

Перш ніж починати розвивати чи підвищувати рівень креативного мислення, потрібно визначити психологічні чинники його розвитку. Переконавшись під час аналізу літератури у багатоаспектності таких понять психології творчості, як «креативність» та «креативне мислення» (та наявності необмеженої кількості факторів їх розвитку), на лекції «Чинники розвитку креативного мислення студентів» ми спробуємо їх певним чином систематизувати (на спадкові, особистісні, когнітивні, мотиваційні, середовищні). Крім того, важливим на цій лекції, на наш погляд, було акцентування уваги на чинниках розвитку креативного мислення майбутнього професіонала в студентському віці.

Як уже нами неодноразово підкреслювалося, основа підготовки фахівців у вищому навчальному закладі – спроба формування в студентів науково-предметних знань. Власний досвід, спостереження та опитування студентів свідчать: міцний підмурок науковості такою підготовкою сформувати неможливо (через ряд об'єктивних та суб'єктивних причин), а практичні навички застосування набутих знань у вузі не виробляються. Саме це протиріччя є основним гальмуючим фактором процесу трансформації позиції студента в позицію креативного суб'єкта професійної діяльності. У професійній педагогічній освіті в першу чергу треба розвивати рефлексивно-мислительну форму організації свідомості майбутнього фахівця. Саме такий підхід спрямовано на розвиток у студентів професійної рефлексії, здатності проектувати, прогнозувати, програмувати свою діяльність, усвідомлювати себе як суб'єкт діяльності.

Ці дані послужили достатньою підставою для визначення на четвертій лекції основних креативних рис характеру майбутнього учасника освітньо-виховного процесу: особистісної креативності, внутрішньої мотивації, допитливості, уяви, творчого ставлення до роботи, професійно важливих якостей тощо. Для упорядкування основних характерологічних властивостей буде створена професіограма майбутнього вчителя з креативним мисленням та доведено, що активізація цих властивостей (психологічних чинників) можлива за допомогою психологічних інтерактивних технологій.

П'ята, завершальна лекція буде присвячена конкретним рекомендаціям щодо визначення шляхів підвищення рівня креативного

мислення всіх учасників навчально-виховного процесу, а також шляхам подолання бар'єрів, чинникам, що гальмують креативність.

Практично-дискусійні заняття будуть логічним продовженням лекційного курсу. Слід відмітити, що вже під час їх проведення потрібно розвивати потребу студентів у активному дискутуванні з приводу проблемних питань, винесених на самостійне опрацювання (чому дослідники проблем креативності використовують терміни «креативність» та «креативне мислення» як синоніми, чи можливо пересічній людині підвищити рівень креативного мислення, чи потрібно вчителю бути оригінальним, як максимально використовувати можливості студентського періоду для формування креативних моделей поведінки в майбутній професійній діяльності, якими засобами створити відповідні умови для креативної діяльності в школі, які особистісні властивості слід розвивати у собі в першу чергу, щоб стати професіоналом тощо). На нашу думку, цьому повинна сприяти творча атмосфера в групах, чітка установка на можливості формування в собі креативних якостей, діяльнісний початок у роботі.

Під час лекцій та практичних занять студенти повинні були не пасивними одержувачами інформації. Метод читання лекцій буде носити діалогічний характер. Цьому сприятиме хороше знання аудиторії, єдність мотиваційного, змістовного, операційного моментів у навчанні, обов'язкова попередня підготовленість студентів (передбачено 2-хвилинні «вкраплення» виступів студентів зі заздалегідь підготованими інформаційними повідомленнями - оглядом точок зору вчених на проблему креативності мислення).

Завершальним етапом розвитку креативного мислення буде залучення майбутніх вчителів до участі у тренінгових заняттях. Психологічний тренінг та його елементи все частіше зустрічаються у практиці, у галузі професійної діяльності, охоплюючи всі сторони її психологічного забезпечення, маючи на меті досягнення різноманітних психологічних, соціально-психологічних змін людини, групи. Динамічний розвиток цього методу пояснюються зростаючою потребою в прикладному, практичному застосуванні психологічних знань.

Тренінги, на нашу думку, найбільш зручна, конструктивна, швидкодіюча форма психологічної роботи. Саме тренінг дозволяє реалізувати необхідні психологічні умови розвитку професійної та особистісної самосвідомості, актуалізувати їх ресурси, змінити поведінку, ставлення до інших. Участь у тренінгах змінює людину. Як зазначав С.Л.Рубінштейн: «Суб'єкт у своїх діях, у актах своєї творчої самодіяльності не тільки ... проявляється; у них він створюється та визначається» [цит.за1].

Слід сказати, що до активної участі в роботі тренінгу студентів потрібно готувати психологічно. Це дасть нам можливість очікувати результат впливу креативорозвиваючих технологій, який (за С.Г. Рубінштейном), залежить не тільки від зовнішнього впливу, а й від внутрішніх властивостей учасників та повинен мати позитивну динаміку.

В основу авторського тренінгу буде покладено наступні принципи: принцип максимального залучення учасників до спільної активної діяльності, принцип рефлексивно-креативної організації всього процесу, принцип еквівалентності тренінгової діяльності реальним діям вчителів нової школи, принцип встановлення постійного зворотного зв'язку для відслідковування динаміки процесу, принцип постійного формування внутрішньої мотивації на креативне мислення, принцип проектування образу професійного майбутнього, осмислення своєї професійної позиції.

З огляду на те, що існує декілька парадигм тренінгів, систематизованих провідними фахівцями І.В.Вачковим та С.Д.Дерябо [5], ми спробували визначити, яка є найбільш прийнятною для майбутніх психологів у даному випадку. По-перше, це парадигма тренінгу як дресури, в основі розробки якої є біхевіористські ідеї (правильно організувавши систему підкріплень, можливо сформувані в людини оптимальний патерн поведінки, закріпивши його шляхом повторення). По-друге, це парадигма тренінгу як репетиторства. Саме парадигма репетиторства послідовно реалізується в когнітивній психотерапії А.Бека (щоб досягти змін у поведінці та емоційному стані людини, необхідно модифікувати її мислення шляхом передачі певних знань). По-третє, парадигма тренінгу як наставництва, в основі якої лежать ідеї гуманістичної психології. Відповідно до цього, тренер-наставник «запускає» процес отримання клієнтом досвіду, потрібного для подальшої професійної діяльності після закінчення тренінгу. По-четверте, парадигма тренінгу як розвитку суб'єктності. Як зазначають автори, три попередні парадигми орієнтовані на досягнення «завершеного» продукту (засвоений оптимальний патерн поведінки, вміння вести себе в професійній діяльності ефективно, досвід найбільш органічного для особистості виконання діяльності). А у четвертій суб'єктній парадигмі важливий сам процес набуття навичок, наприклад, креативної поведінки та його позитивна динаміка в майбутньому.

Підсумовуючи сказане, можливо зазначити, що найбільш ефективним є четверта парадигма, але для її проведення потрібен значний досвід тренінгової роботи (спробу розробляти та проводити тренінги суб'єкт-суб'єктної взаємодії ми залишаємо для подальшої наукової роботи). Тому при розробці власного тренінгу з підвищення рівня креативного мислення ми враховуємо складові різних парадигм. Але в основу буде покладена циклічна модель навчання Д.Колба: конкретний

досвід (практичні спроби майбутнього вчителя зробити, вирішити будь що власними силами); рефлексивне спостереження (постійний індивідуальний та груповий аналіз того, що відбувається, спроба розібратися в тому, що сприяло, а що перешкоджало успішній діяльності); абстрактна концептуалізація (спроби робити узагальнення на абстрактному рівні, знайомство з теорією); активне експериментування (засвоєння нових умінь та навичок у ситуаціях, наближених до професійно-реальних)[цит.за5].

Налаштування на творчу діяльність можна починати з короткочасного «масажу» мозку – психогімнастики, за допомогою якої студенти повинні орієнтуватися на співпрацю, на роботу з високою спонтанністю, поза звичним мисленнєвим шаблоном, активізувати операції мислення та творчі здібності. Масаж мозку – психогімнастика - сприяє переходу від звичної форми мислення до креативної (при побудові ланцюжків асоціацій, відтворенні монологу звичайної речі чи психічного явища, придумування назв для картинок-друдлів, використання короткочасних вправ на метафоризацію мовлення).

Структура заняття тренінгу може бути такою:

- Блок розвитку мотиваційно-особистісних властивостей;
- Блок оволодіння когнітивно-операціональними навичками.

Метою відпрацювання вправ *мотиваційно-особистісного* блоку буде сприяння формуванню мотивації професійного становлення (перетворенню загальних мотивів особистості в професійні), спонукання учасників до активного прояву особистісних властивостей (допитливості, чуттєвості до проблем, прагнення до самовдосконалення, розвитку уяви, професійної компетентності, підвищеної зацікавленості у вирішенні дивергентних задач, підвищеної пізнавальної потреби, формуванню незалежності у судженнях). Крім того, метою відпрацювання вправ блоку є підвищення мотивації до формування мотиваційно-усвідомленої позиції вчителя нової школи, активізація інтересу до практичної психології, розвиток уяви, стимуляція творчого пошуку, розуміння свого професійного Я, прийняття себе в професії, управління собою у професійних ситуаціях та в цілому – своїм професійним розвитком. Ці задачі вирішуються шляхом розвитку рефлексії (що я роблю, у чому зміст того, що я роблю), залучення мислительних засобів для аналізу прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, удосконалення інтерактивної та перцептивної сторін спілкування, усвідомлення своєї професійної позиції, розвитку почуття профідентичності. Для цього спробуємо перейти від зовнішніх джерел підкріплення та зворотнього зв'язку у професійній діяльності (які сприяють підвищенню самооцінки) до внутрішніх джерел (самопідкріплення), яке регулює розвиток позитивного та адекватного самосприйняття. Вправи блоку також будуть сприяти самоідентифікації з

майбутньою професією, формували професійну складову «Я-концепції» як чинник креативного мислення.

Метою запровадження блоку *когнітивно-операційних* навичок буде ознайомлення майбутніх вчителів з креативними технологіями вирішення проблем навчального закладу для подальшого використання в практичній діяльності та поетапної актуалізації когнітивно-операціональних навичок.

Специфікою завдань тренінгу, як зазначалося, повинна бути їх максимальна наближеність до реальних життєвих умов, непередбаченість (наприклад, виконання case-study – досліджень, які стосуються специфічних епізодів та учасників з детальним вивченням однієї умови чи людини. Умови для case-study буде взято з досвіду роботи шкіл міста). Як вважають деякі науковці, творче (креативне) мислення можливо розвинути, вирішуючи проблеми найбільш тісно пов'язані з галуззю інтересів у навчанні, професії, бізнесі, що забезпечує більш природну та більш легку мотивацію.

Поступове ускладнення завдань, різноманітність «технічних засобів», на наш погляд, потрібно бути адекватним віковим особливостям студентського віку. А усвідомлення того, що студенти спроможні їх виконувати, дасть нам підставу переконатися, що подібна організація навчання сприятиме формуванню психічних новоутворень інтелектуального та креативного рівня: баченню проблеми, її аналізу, вирішенню, продуктивності, гнучкості мислення, які є складовими креативного мислення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Як вже зазначалося, скорочення годин на вивчення психологічних дисциплін не дає можливості широкого запровадження розробленого тренінгу у практику роботи. Але використання годин, виділених на спецкурси, факультативних занять у педагогічних гімназіях міста, надасть можливість підготовки майбутніх вчителів для роботи у нових умовах шляхом розвитку креативного мислення.

Список використаної літератури

1.Макаренко Н.М. Вивчення можливостей розвитку креативного мислення у майбутніх психологів // Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С. Костюка, 2013. Том IX. Частина 3. С.228-234.

2.Беженар А.А.. Розвиток креативності як спосіб формування компетентної особистості в загальній середній та професійній освіті. URL: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/997> (дата звернення 13.02. 2019)

3.Іваненко В.М. Розвиток креативності студентів у процесі навчання URL: www.irbis-nbu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?... (дата звернення 15.02. 2019)

4.Ілічук Л. Розвиток креативності як складова професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

URL: <https://vseosvita.ua/.../rozvitok-kreativnogo-mislenna-molod>. (дата звернення 21.02.2019)

5.Вачков И.В., Дерябо С.Д. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъектного подхода к групповой работе. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 271с.